

*Голікова Н. С.,**доктор філологічних наук, доцент,**професор кафедри української мови**Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНЯ ОНОМАСТИКА ПРОЗИ П. ЗАГРЕБЕЛЬНОГО У ВИМІРАХ ІНТЕГРАТИВНОЇ ЛІНГВОСТИЛІСТИКИ

Анотація. У статті комплексно проаналізовано ономастичний простір художньої прози П. Загребельного, сформований сукупністю релевантних лінгвоодиноць – власних назв, які неодмінно маркують письменницькі прозові тексти, значною мірою відбиваючи своєрідність ідіолекту митця. Акцентовано на тому, що студіювання численних онімів, спостережених у вертикальному контексті індивідуально-авторської мовотворчості, потребує їх скрупульозної класифікації, спираючись на загальномовну систему, походження, функціонально-стилістичне призначення. З'ясовано, що, попри плідні здобутки літературної ономастики, у межах якої найдокладніше опрацьовано літературно-художні антропоніми, усебічне дослідження ономастикону П. Загребельного передусім варто виконувати з огляду на теоретичні основи сучасної інтегративної лінгвостилістики. Наголошено на тому, що саме метод інтегративного аналізу мовного матеріалу дає змогу апелювати до таких наразі актуальних мовознавчих галузей, як лексикологія, ономастика, когнітивна лінгвістика, лінгвопрагматика, теорія інтертекстуальності і в такий спосіб всеохопно дослідити сукупність різнотипних стилістем-онімів.

Власні назви, що фігурують у вертикальних і лінійних контекстах романів П. Загребельного, розподілено на реальні й літературно-художні оніми. Доведено, що в художньому тексті, на відміну від будь-якого іншого (наукового, офіційно-ділового, публіцистичного тощо) тексту, узвичаєні (реальні) та індивідуально-авторські (літературно-художні) оніми утворюють єдину ономастичну систему, оскільки виконують низку «споріднених» функцій і становлять підґрунтя для багатьох індивідуально-авторських експериментів. Висновковано, що складники художнього ономастикону прози письменника репрезентують культуроцентризм української літератури як одну зі специфічних національних ознак і що їх подальше вивчення є особливо перспективним для сучасної лінгвостилістики, яка поступово інтегрується в загальний дослідницько-мовознавчий простір.

Ключові слова: художній текст, літературно-художній онім, ономастичний простір, стилістема, інтертекстема, прагмема.

Постановка проблеми. Сучасна лінгвоукраїністика розвивається в тісному зв'язку всіх її підрозділів, демонструючи активну інтеграцію багатьох із них на основі спільного об'єкта дослідження – української мови як основного засобу спілкування та консолідації різних верств суспільства, як унікальної, історично сформованої системи лінгвальних знаків, що генерує етнокультурні цінності й національну пам'ять [1, с. 116]. Попри те, що кожна мовознавча дисципліна має свій предмет студіювання, наразі помітнішими постають спільні сегменти в межах

дослідницьких полів тих чи тих наук. Одним з найважливіших об'єднувальних чинників для лінгвістики є лексико-семантична система сучасної української літературної мови, складники якої – лексеми – в найрізноманітніших випадках комунікативної реалізації мають виразно динамічні перспективи щодо змін їхніх внутрішніх форм та розширення функціонально-стилістичного потенціалу. Останнім часом дослідники приділяють усе більше уваги питанню семантичної глибини власних назв, що, як і слова-апелативи, нерідко фігурують у незвичних, не закріплених мовною практикою значеннях. Комплексне вивчення українського ономастикону в різних парадигмах мовознавчої науки – це проблема, що впродовж останніх десятиліть не втрачає актуальності. Зокрема, студіювання ономастичного простору художнього тексту є особливо назрілим для лінгвостилістики, яка дуже активно прогресує в тексто-, дискурсо- й антропоцентричному напрямках.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Традиційним об'єктом студіювання сучасної ономастики як теоретико-практичної дисципліни є надзвичайно розгалужена система власних назв, етимологію, територіально-діалектні, типологічні та інші ознаки яких досі активно вивчають представники науки. Їхніми зусиллями мовознавство збагатилася цінною інформацією про своєрідність низки нових лексико-семантичних груп онімів, що постали внаслідок докладнішої класифікації власних назв з урахуванням їхніх спільних семантико-типологічних ознак (див., наприклад, монографії та збірники ономастичних праць [2; 3; 4] та ін.). Останніми десятиліттями помітні намагання дослідників чіткіше структурувати й саму ономастику. Стрімкий поступ науки спричинився до її тісніших зв'язків з тими чи тими розділами лінгвоукраїністики та до становлення низки інтегрованих мовознавчих галузей на зразок когнітивної ономастики (О. Ю. Карпенко [5]), літературної ономастики (Л. О. Белей [6], Ю. О. Карпенко, М. Р. Мельник [7]), стилістичної ономастики (Н. С. Голікова [8]) та ін.

Звертаємо увагу на плідні досягнення сучасної літературної (літературно-художньої, поетичної) ономастики, у межах якої власні назви зусібіч обґрунтовано як релевантні складники художнього тексту, що із середини ХХ ст. постає традиційним об'єктом вивчення і для лінгвостилістики. Утім, мовотворчість далеко не всіх письменників потрапила в поле зору науковців. Поки що немає комплексного дослідження індивідуально-авторського ономастикону й Павла Загребельного – одного з найвідоміших українських прозаїків другої половини ХХ – початку ХХІ ст. У працях таких мовознавців, як А. І. Вегеш [9], Н. С. Голікова [10; 11], Т. Б. Гриценко [12]; Н. М. Павликів-

ська [13] певною мірою досліджено лише особливості функціонування літературно-художніх антропонімів у мові його романів і повістей. Інші оніми, що так само є важливими маркувальними складниками художніх текстів письменника, ще не слугували предметом вивчення як для інтегративної лінгвостилістики, так і для літературної ономастики та інших мовознавчих галузей.

Мета статті – комплексно проаналізувати літературно-художній ономастикон прози П. Загребельного з опертям на методіку інтегративно-стилістичного студіювання фактичного матеріалу й на науково-практичний досвід його опису в межах літературної ономастики, теорії інтертекстуальності та лінгвопрагматики.

Виклад основного матеріалу. Ономастичний простір художньої прози П. Загребельного – це сукупність власних назв, які, пронизуючи вертикальний контекст усієї мовотворчості письменника, значною мірою відбивають своєрідність його ідіолекту. Релевантні складники індивідуально-авторської ономосистеми повністю віддзеркалюють основні ознаки загальномовного ономастикону. А втім, у тих чи тих лінійних контекстах прозових творів митця вони репрезентують неабияку глибинність лексичної семантики, оприявнюють багатство функціонально-стилістичного потенціалу, набувають важливих властивостей текстових одиниць, що становлять лінгвокультурні цінності українського народу. Студіювання численних онімів, спостережених у мові художньої прози П. Загребельного, нам видається надзвичайно актуальним і потребує їх скрупульозної класифікації з огляду на загальномовну систему, походження, функціонально-стилістичне призначення тощо.

Залучення різних аспектів вивчення складників літературного тексту загалом і літературно-художніх онімів (ЛХО) зокрема дає змогу розширити дослідницьке поле лінгвостилістики, провести її чіткішу внутрішню структурування. Тому сучасна наука має послуговуватися поняттєвим інструментарієм і методиками опису ЛХО, спираючись на здобутки ономастики та низки дисциплін антропоцентричного спрямування – етнолінгвістики, когнітивної лінгвістики, лінгвопрагматики тощо. Саме застосування інтегративного методу вможливує студіювання філософських глибин авторського слова, його релевантно-стилістичних ознак, моделювання ймовірних рефлексій маркувально-текстових лінгвоодиниць – онімів у свідомості реципієнтів.

Попри плідні здобутки літературної ономастики, у межах якої найдокладніше опрацьовано літературно-художні антропоніми (ЛХА), усебічне вивчення ономастикону П. Загребельного варто виконувати, передусім спираючись на теоретичні основи сучасної інтегративної лінгвостилістики.

Лінгвостилістичне студіювання саме літературно-художніх антропонімів у прозовому дискурсі П. Загребельного, проведене в наших попередніх дослідженнях [8; 11], дало змогу висновкувати, що оніми такого зразка потрібно вналежнювати до різних дослідницьких площин, оскільки одні з них – індивідуалізми (потенціоналізми й окаяніалізми) – відбивають своєрідність авторського словотворення, інші – імена (інтертекстеми, концептеми, прагмеми) – є або запозиченнями з тих чи тих текстів лінгвокультурного універсуму, або концентрують важливі сегменти лінгвокогнітивного простору романістики митця, становлячи ядерну зону низки художніх концептів, або набувають ознак прагмем. У такий спосіб формуються

різні аспекти дослідження ономастичного простору прози П. Загребельного – лексико-семантичний, словотвірний, інтертекстуальний, лінгвосеміотичний, концептуальний, лінгвокогнітивний, лінгвопрагматичний, що лише підсилює вагомість інтегративно-стилістичного методу під час вивчення письменницького ідіостилію.

На думку С. Я. Єрмоленко, актуалізація літературно-художньої антропоніміки з-поміж власних імен «...сигналізує про новий підхід до вивчення ономастичної лексики. Результати дослідження важливі не лише для теорії ономастики чи історії літературної мови: вони дають підстави для виділення такої стилістеми, як літературно-художній антропонім» [14, с. 120]. Виходячи із зазначеного наукового положення, кваліфікуємо ЛХА як стилістеми в тому разі, коли у вертикальному або лінійному контексті художнього твору оніми є текстовими одиницями, що, крім номінативного, мають стилістичне значення, репрезентоване нашаруванням додаткових смислів і зумовлене індивідуальною мовотворчістю прозаїка [8, с. 7].

Цікаво простежити функціонально-стилістичне навантаження тих чи тих ЛХА, нерідко повторюваних у різних творах. Наприклад: *Ось злочини жінок: намисто Еріфілі, учта Філомели, наклеп Сфенебеї, злодійство Аерони, вбивство Прокни! Як побажав Агамемнон приваб Хрисеїди, так на еллінів чуму навів. Як побажав Ахілл приваб Брисеїди, так собі горе придбав. Ось добув собі прекрасну жону Кандавл, і вбиває Кандавля жона. Вогні Єлениного весілля запалили на горі Трої новий вогонь, а шлюб Пенелопи – скількох женихів призвів до загибелі. Вбила Іполита Федра, бо любила його, а Клітемнестра – Агамемнона, бо не любила його. О, жінки! Коли вони люблять, то вбивають, і коли не люблять – теж убивають* [15, с. 155–156]. У лінійному контексті з роману «Євпраксія» виділені імена персонажів давньогрецької міфології насамперед виконують культуротвірну функцію, а в текстовому фрагменті з роману «Левине серце» *Колись люди називалися просто: Адам, Єва, Авель, Кайн, Грицько, Стецько, Гаврило... Навіть у славетних греків що масмо? Хто знає, яке прізвище в Сократа або в Ахілла? А в Агамемнона? І взагалі що це таке – Агамемнон? Для бугая або жеребця воно й нічого, а для героя Троянської війни ніяк не личить. Може, Клітемнестра й убила його через це наймення, хоч, відверто кажучи, ім'я Клітемнестра теж не викликає особливого захвату і нагадує не вродливу гречанку, а щось медичне або зоопаркове* [16, с. 30–31] усі імена слугують стилістичним засобом сміхотворення, що індивідуалізує мовостиль письменника в діалогії «Левине серце» та «Вигнання з раю».

Власні назви такого зразка слугують не лише маркувально-стилістичними лінгвоодиницями, а й зберігають лінгвокультурну інформацію про особистостей, важливих для історії людства, або вигаданих (міфологічних, біблійних тощо), персонажів. Вони репрезентують різноманітні міжтекстові зв'язки в інтерсеміотичному просторі мовотворчості П. Загребельного, «сходяться» в його інтертекстуально-функціональному полі, виконуючи низку основних та додаткових ролей. Із погляду інтегративної лінгвостилістики простежуємо низку трансформацій внутрішніх форм проаналізованих та багатьох інших ЛХА в такій послідовності: *реальний онім / літературно-художній антропонім* → *стилістема* → *інтертекстема*.

У художньому дискурсі П. Загребельного нерідко реальні імена набувають ознак літературно-художніх антропонімів,

виконуючи характеризувальну функцію персонажів: *Чомусь тільки тепер подумалося, що в Нечитайюка всі прикмети великого чоловіка: булькатий, як Вергілій, потирає руки, як Бернард Шоу, затасний, як Гоголь, вірнопідданий, як Гете. Якби ще хоч трохи талановитості* [17, с. 125]. Імена відомих письменників увиразнюють мовний портрет одного із персонажів роману «Південний комфорт», у свідомості читачів вони породжують низку прагматичних смислів, що формуються з опертям на фонові знання про реальних у минулому митців, і в такий спосіб демонструють цілий ланцюжок функціонально-текстових перетворень: *реальне ім'я → літературно-художній антропонім → стилістема → прагмема*.

Ілюстрацією охудоження реальних імен і топонімів може слугувати ще один лінійний контекст із роману «Левине серце», у якому оніми функціонують як складники сміхової культури П. Загребельного: *...автор мав ще й власні, глибоко затасні розрахунки щодо місцезнаходження Світлоярська. Не географічні, не топографічні, а суто літературні. За цими розрахунками виходило, що Світлоярськ розташований на однаковій відстані від Вітрової Балки Андрія Головка і Груні Остапа Вишні, від Байгорода Юрія Яновського і Червонограда Івана Сенченка, від Бродщини Олеса Гончара і Зелених Млинів Василя Земляка, від Нашого Ірини Вільде і Новобувки Михайла Стельмаха* [16, с. 13].

Наслідком авторського мовного експерименту є низка ЛХА, що змодельовані письменником на основі такого стилістичного прийому, як народна етимологія: *Обеліск став ще більшим прихильником обелісків. Дядько Зновобрать під впливом спеціалістів з вищою освітою хоч і визнавав, що в принципі, як кажеться-говориться, можуть бути люди розумніші за нього, але рішуче не бачив, кого ж можна обрати на його місце. Вустя-Чухалка чухалася ще дужче. Її Петро ще довше спав на своєму візку. Іван Безтурботний став ще безтурботнішим, що не перешикоджало йому перебратися до райцентру. Дід Утюжок ще наполегливіше домагався прасувати прапори перед кожним цюнайменшим святом* [16, с. 107]. Прізвиська *Обеліск, Зновобрать, Чухалка, Безтурботний, Утюжок* мотивовані загальними назвами або синтаксичними конструкціями. У наведеному лінійному контексті вони відіграють характеризувальну роль щодо героїв роману «Левине серце» й водночас підтримують загальну гумористичну тональність художньої оповіді у творі.

Саме в художньому тексті, на відміну від будь-якого іншого (наукового, офіційно-ділового, публіцистичного тощо) тексту, реальні та літературно-художні оніми набувають відповідного статусу через індивідуально-авторські новації – мовно-панорамні експерименти, через часті зміни внутрішньої форми та специфічні функції. У тому чи тому лінійному контексті навіть узвичаєні власні назви, крім основної – номінативної, відіграють низку інших (комунікативну, ідентифікаційну, характеризувальну, ігрову тощо) ролей, репрезентуючи культуроцентризм української літератури як одну зі своєрідних національних ознак.

Наприклад, в одному з розлогих горизонтальних контекстів, спостереженого в романі «Свпраксія» П. Загребельного, натрапляємо на багатство власних назв, що становлять ономастичний мініпростір художнього твору: *Окрім згаданих тут вагірів, бодричів і лютичів, відомих ще під іменем вільців, у землях, що згодом вознем і мечем були приєднані до Германської імперії, в межиріччях Лаби й Одри на всьому узбережжі званого тоді Скіфськими водами Балтійського моря жили полабінги,*

*кучини, лінгони, варнаби, укряни, хіціні, ціріпани, толозанти, ретари, гевельди, доксани, віліни, стодорани, ретарії, лужиці, пруси. Через тисячу років од них уціліє лиш жменька лужицьких сербів та в назвах річок і городів вгадуватимуться слов'янські значення: Бранденбург – Бранібор, Ратиценбург – Ратибор, Любек – Любека, Траве – Трава, Мейссен – Мишин, Росток – Розтоки. А хроніст же писав колись з острахом: «Область слов'янської мови так обширна, що незмога уявити» [15, с. 77–78]. Сукупність давніх етнонімів на зразок *вагіри, бодричі, лютичі* та ін. стилістично значущі тут як лінгводиниці, що виконують культурно-історичну функцію, «нагадуючи» сучасним слов'янам про їхніх родичів у минулому, яких поглинула Германська імперія (власна назва – хоронім). Таку саму основну роль в аналізованому синтаксичному сегменті відіграють і «споріднені» германські та слов'янські полісоніми, поєднані в пари *Бранденбург – Бранібор, Ратиценбург – Ратибор, Любек – Любека, Траве – Трава, Мейссен – Мишин, Росток – Розтоки*, що символізують прабатьківщину, мовно-етнічну єдність і давні кордони слов'янського світу. На нашу думку, вдумливий читач декодує їх і як етнокультурні знаки, що в тексті мають додаткові стилістичні призначення – викликати відповідні емоції, почуття, оцінки.*

Висновки. У вертикальному контексті мовотворчості П. Загребельного зафіксовано різнотипні літературно-художні оніми, що формують надто розгалужений ономопростір художньої прози письменника й по-особливому ущільнюють його художні тексти. Усебічне дослідження всіх складників індивідуально-авторської ономосистеми – це важливе завдання для науки, це актуальна проблема, яка є перспективною для подальшого студіювання мовостилію прозаїка, оскільки складники художнього ономастикону прози П. Загребельного насамперед репрезентують культуроцентризм української літератури як одну зі специфічних національних ознак, а їх подальше вивчення є назрілим питанням для сучасної лінгвостилістики, яка поступово інтегрується в загальний дослідницько-мовознавчий простір.

Література:

- Голікова Н. С. Соціомовні чинники формування сучасної інтегративної лінгвістики. *The XXIX International Scientific and Practical Conference «The role of society in the development of scientific ideas»*, July 24–26, 2023. Prague, Czech Republic, 2023. P. 116–119.
- Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Філологія. Випуск XXIX–XXXI. Івано-Франківськ : Видавництво Прикарпатського національного університету, 2011. 482 с.
- Студії з ономастики та етимології. 2019–2020 / Відп. ред. В. П. Шульгач. Київ, 2021. 388 с.
- Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови : монографія. Хмельницький : Авіст, 2008. 550 с.
- Карпенко О. Ю. Проблематика когнітивної ономастики : монографія. Одеса: Астропринт, 2006. 326 с.
- Белей Л. О. Нова літературно-художня антропонімія: проблеми теорії та історії. Ужгород, 2002. 176 с.
- Карпенко Ю. О., Мельник М. Р. Літературна ономастика Ліни Костенко : монографія. Одеса : Астропринт, 2004. 216 с.
- Голікова Н. С. Мова художньої прози Павла Загребельного: від слова до концепту : монографія. Дніпро : Акцент ПП, 2018. 432 с.
- Вегеш А. Літературно-художні антропоніми у творах Павла Загребельного. *Studia Slavistica*. Ужгород : Вид-во Олександра Гаркуші, 2008. Вип. 8. С. 73–84.

10. Голікова Н. С. Оказіональні антропоніми в художньо-літературному дискурсі (на матеріалі романістики П. Загребельного). *Наукові записки. Серія : Філологія (мовознавство)*. Вінниця, 2015. Вип. 21. С. 234–238.
11. Голікова Н. С. Художній дискурс П. А. Загребельного: лінгвокогнітивний і прагматистичний аспекти : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01. Київ, 2019. 530 с.
12. Гриценко Т. Б. Власні назви як засіб стилетворення в українській історичній прозі другої половини ХХ ст. (на матеріалі романів про Б. Хмельницького) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 1998. 21 с.
13. Павликівська Н. Ономастичний простір творів П. Загребельного. *Наук. зап. Вінниц. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. Сер.: Філологія*. Вінниця, 2002. Вип. 4. С. 21–24.
14. Єрмоленко С. Я. Лінгвостилістика: основні поняття, напрями й методи дослідження. *Мовознавство*. 2005. № 3–4. С. 112–125.
15. Загребельний П. А. Євпраксія : Роман. Харків : Фоліо, 2002. 382 с.
16. Загребельний П. А. Вигнання з раю : Романи. Київ : Рад. письменник, 1986. 456 с.
17. Загребельний П. А. Південний комфорт : Роман. Харків : Фоліо, 2004. 351 с.

Holikova N. Literari and artistic onomastics of P. Zagrebelyny's prose in the dimensions of integrative linguistic stylistics

Summary. The article comprehensively analyzes the onomastic space of P. Zagrebelyny's artistic prose, formed by a set of relevant linguistic units – onomies, which necessarily mark literary texts and largely reflect the originality of the artist's idiolect. It is emphasized that the study of numerous proper names observed in the vertical

context of individual author's language creation requires their scrupulous classification and ordering in connection with the general language system, origin, functional and stylistic purpose, etc. It has been found that, despite the fruitful achievements of literary onomastics, within which literary and artistic anthroponyms are worked out in the most detail, a comprehensive study of P. Zagrebelyny's onomasticon should be carried out, primarily relying on the theoretical foundations of modern integrative linguistic stylistics. It is emphasized that it is the method of integrative analysis that makes it possible to appeal to a number of currently relevant linguistic fields, in particular lexicology, onomastics, linguistic stylistics, cognitive linguistics, linguopragmatics, and intertextuality theory, and thus comprehensively study the totality of different types and different structures of stylistem's-onomies.

The proper names that appear in the vertical and linear contexts of P. Zagrebelyny's novels are divided into real and literary and artistic onomies. It is proved that in a literary text, unlike any other (scientific, official business, journalistic, etc.) text, common (real) and individually authorial (literary and artistic) onomies form a single onomosystem, performing certain "related" functions, often changing their internal form, being at the center of many linguistic and panoramic experiments, etc. It has been concluded that the components of the literary onomasticon of the writer's prose represent the culture-centeredness of Ukrainian literature as one of the specific national features and that their further study is especially promising for linguistic stylistics as a science that is gradually integrating into the general research and linguistic space.

Key words: literary text, literary and artistic onomie, onomospace, stylistema, intertextema, pragramema.